

Jadranka Božić

Narodna biblioteka Srbije, Odeljenje za naučnoistraživački rad, Beograd
jadranka.bozic@nb.rs

Umjetnost, mediji i kapital

Sažetak

Umjetnost je danas jedno veliko i kompleksno tržište umjetničkih djela, ideja i umjetničkih medija. Rad pokušava odgovoriti na pitanje zašto je umjetnost (i danas) moćna i bitna za suvremeni svijet. Kao i u prošlosti, tako i umjetnički porivi pojedinih umjetnika današnjice koji koriste najrazličitije medije, tehnike i mogućnosti suvremene tehnologije da bi opredmetili svoje ideje, svjedoče o dubokom duhovnom uporištu.

Ključne riječi: *umjetnost, mediji, tržište, kapital.*

Kao što je svako Michelangelovo djelo, od Sikstinske kapele do crteža Epifanije, svjedočanstvo o uzvišenosti i genijalnosti, tako i umjetnički porivi pojedinih umjetnika današnjice koji koriste najrazličitije medije, tehnike i mogućnosti suvremene tehnologije da bi opredmetili svoje ideje, svjedoče o dubokom duhovnom uporištu. Zanimljivo je da tehnološki razvoj, tj. tehničke inovacije, pronalaženje novih alata za arsenal izvanvremenskog umjetničkog oruđa, uvijek prethode otjelotvorenju originalnog umjetničkog duha koji onda iz njega proistječe, a ne obrnuto.

Poznato je da neki estetičari osporavaju opravdanost upotrebe općeg pojma umjetnosti s obrazloženjem da on ne pokriva čitavo carstvo raznovrsnih i *implicite* raznorodnih stvaralačkih djelatnosti, pitajući se što bi to još uopće bilo zajedničko književnosti, muzici, arhitekturi, plesu, kazalištu, slikarstvu, filmu, skulpturi, instalaciji, video-radu, performansu? Moralo bi se priznati da je opći pojam umjetnosti neodrživ ili jedva održiv u svakom analitičkom ispitivanju kao jedna od pojmovnih univerzalijskih utvara nepregledne referencijalnosti. Ali, iskustvo umjetničke kritike pokazuje da je pojam umjetnosti sintetički-vrijednosno – skoro nezamjenljiv. Dragan Žunić¹²⁵ umjetnost određuje „kao slobodnu, kreativnu i igrivu delatnost estetskog (čulno-tvornog) objektiviranja ljudskih duhovnih moći u (originalnim) komunikabilnim produktima (umetničkim delima), predstavama i procesima, koji svojom formom (osobitom transformacijom životne građe) izazivaju u recipijentu naročitu vrstu doživljaja, sastavljenu od sviđanja i suđenja, i ispunjavaju svoju najvišu svrhu traganja za smislom i integriranja ljudskog bića raskrivanjem njegovih temeljnih duševnih, društvenih, duhovnih, antropoloških i metafizičkih proturječnosti.“

Ostaje da je neodređeni *pojam umjetnosti* i dalje potreban u kritici umjetnosti, kvaziumjetnosti i kritici svakodnevlja. No i u oblasti prosuđivanja, dakle u oblasti *kritike umjetničkih djela*, ozbiljni poslenici suočavaju se s pitanjem definiranja onoga što se uzima kao uzor. Kao da onda za važenje pojma umjetnosti jedino preostaje područje *kritike kulture* i *pseudo-kulture*, ili, još bolje, područje *kritike svakodnevice*, koju ne treba lišiti jedne tako zamamne i poticajne neodređenosti.

Jedna od osnovnih odlika suvremene umjetničke scene svakako je njen izraziti pluralitet – različitost stilova, oblika, tendencija, materijala, pristupa. Yves Michaud to je stanje okarakterizirao kao „rasplinuto stanje“ umjetnosti. Gotovo da nema sadržaja i načina njihovog oblikovanja koji su *per se* isključeni iz onoga što danas smatramo umjetnošću, niti pak postoji samo jedan poželjan pristup u suvremenom umjetničkom stvaranju. Postmoderna maksima „*anything goes*“ i dalje je aktualna. Pa ipak, svjedoci smo toga da nije sve umjetnost, pogotovo ne *vrhunska* umjetnost. Na temelju čega neke manifestacije suvremene umjetnosti smatramo značajnijim od nekih drugih? Zašto neka umjetnička djela stoje veoma mnogo, dok se druga jedva mogu prodati?

Odgovor na ova pitanja je u načinu na koji umjetnost funkcionira u suvremenom svijetu – kao jednom velikom i kompleksnom tržištu umjetničkih djela, ideja i umjetničkih medija. Dobra umjetnost je ona o kojoj se govori, koju vidimo u galerijama i muzejima, koju traže oni što nešto znače u svijetu umjetnosti i o kojoj pozitivno mišljenje iznose oni koji prate aktualne tokove. Samim tim skoro

¹²⁵ Dragan Žunić, Da li nam je još uvek potreban pojam umjetnosti?, *Naše stvaranje*, Leskovac, 1/2, 2009., str. 9-13.

ništa nije *a priori* isključeno iz „svijeta umjetnosti“ niti je nešto *a priori* vrhunska vrijednost. Glavna vijest s jesenje aukcije suvremene umjetnosti 2011. godine u njujorškoj filijali aukcijske kuće Christie's bila je cijena koja je isplaćena za fotografiju Andreasa Gurskog „Rajna 2“ – 4,5 milijuna dolara. To je vjerojatno najskuplja fotografija na svijetu. Prije pet godina fotografija ovog njemačkog vizualnog umjetnika „99 centi 2“ u londonskoj aukcijskoj kući Sotheby's izlicitirana je na oko 3,5 milijuna dolara. Ovoga puta više polemike je izazvala fotografija nego njena cijena, s obzirom na staro pravilo da nešto vrijedi ni više ni manje od onoga koliko je neko spreman za to platiti. Naime „Rajna 2“ uvećana je na dimenzije tri s dva metra i nije unikat; četiri kopije se nalaze u najpoznatijim muzejima. Motiv je siva voda najveće njemačke rijeke koja teče kroz zeleno polje. Nebo iznad je također velika površina sivog. I ništa više.

U katalogu kuće Christie's iz pera Francisa Autreda, jednog od njihovih stručnjaka za poslijeratnu i suvremenu umjetnost, stoji: „To je dramatično i duboko svjedočanstvo o ljudskoj egzistenciji i našem odnosu prema prirodi na raskršću dva vijeka. Fascinantna panorama Rajne, slika koja se obraća i prosječnom čovjeku, na mnogo različitih nivoa. U osnovi, to je zapanjujuća slika prirode koja, tako uvećana i detaljna, promatrača izravno uvodi u prizor.“ Za australskog kritičara fotografije Roberta McFarlanea, pak, ono što radi Gursky je „obrnuto istraživanje poetičnog“ i njegovog utjecaja na današnje superpotrošačko društvo. Sve u svemu, sada je očigledno da u doživljaju, koliko i oči, učestvuje i novčanik. Kad nešto postane „prihvaćena izvrsnost“, kao što su slike Gurskog koji ima status jednog od najznačajnijih modernih umjetnika, „cijena eskalira veoma brzo“, konstatira McFarlane.

Vizualna umjetnost, pogotovo u svojim modernim inkarnacijama, nije, naravno, uvijek i svima razumljiva, ali u njoj uvijek ima nečega, neke energije koju emitira slika, ma koliko apstraktna bila, značenja koja pronalaze put do mozga i zračenja koja dopiru do srca čak i apsolutnih laika. U ovom slučaju, srce je očito ostavljeno po strani; „Rajna 2“ poima se isključivo mozgom.

„To je malo bolja fotografija od one koju bi napravio četverogodišnjak koji je upravo ukrao mamin iPhone“, ocijenio je jedan američki bloger koji smatra da je ova slika vizualno dosadna i da bi na svakom fotografskom natječaju bila odbačena. Pitanje je što će nadmašiti rekord Gurskog, upitao se novinar Steve Johanson i ponudio odgovor. „Dozvolite nam da pretražimo neke fotke koje smo snimili mobilnim telefonom iz auta u pokretu, pa ćemo vam javiti“. Nije u pravu, smatramo. Veliki umjetnici su veliki zato što ono obično pretvaraju u nesvakidašnje. A milijunima se razbacuju oni koji ne znaju što bi drugo s njima.

Slika Marka Rothka „Narandžasta, crvena i žuta“, apstraktna slika u bojama sumraka, prodana je na aukciji kuće Christie's u New Yorku 2012. godine za rekordnih 87 milijuna dolara, postavši tako jedno od najskupljih suvremenih umjetničkih djela na svijetu. Time je oboren prethodni Rothkov rekord od 73 milijuna dolara. Među drugim zvijezdama prodaje bilo je i platno „FC1“ Yvesa Kleina, na kojem su predstavljeni obrisi dva naga modela prenijeta na platno mješavinom boje, vode i plamena. Slika je prodana za 36,5 milijuna dolara. Pitamo se što bi na sve ovo rekao siroti Van Gogh?

Na zatvaranju BelDocs festivala u New Yorku 2012. godine prikazan je dokumentarni film „Umjetnik je prisutan“ o umjetnici Marini Abramović. Najznačajnija živa umjetnica performansa uspjela je učiniti dugotrajno sjedenje, samoozljeđivanje, obnaživanje i udaranje glavom o zid legitimnim umjetničkim djelima. Na granici Marininih fizičkih mogućnosti susreću se umjetnost, mediji i kapital.

U MoMI je Marina izvodila performans u kojem je sjedila tri mjeseca na stolici, a posjetioci naizmjenice sjede preko puta nje i u tišini je netremice gledaju u oči. Ona postaje ogledalo osjećanja drugih ljudi. Film pokazuje kako se ta Marinina retrospektiva pretvorila u spektakl. Ljudi čekaju u redovima da bi sjeli preko puta nje, uzimaju se brojevi, izvještavaju mediji, dolaze poznate osobe. Guy Debord objašnjava da se sve što je nekada bilo izravno proživljavano sada doživljava kroz reprezentaciju slika, sve postaje spektakl koji pasivno gledamo.

Paradoksalno, Marinini performansi, koji bi trebali biti radikalni odgovori na stanje u svijetu, postaju instrument istog spektakla. Ljudi sjednu preko puta nje i gledaju je, dok se sve to uživo prenosi preko interneta – jer ako nije na video-zapisu, kao da se nije ni dogodilo. Jedan od načina da performans postane *mainstream*, što znači i da zarađuje, jest da se premjesti u teatar i našminka. Time postaje priznat od galerija tj. krupnog kapitala. Performans je nastao kao odgovor na komercijalizaciju svijeta umjetnosti, gdje se umjetnost izjednačava s robom. Ali postao je još jedna atrakcija.

Demian Hirst najbogatiji je, a shodno tome i najcjenjeniji i najslavniji britanski i svjetski umjetnik (njegova imovina procijenjena je na 300 milijuna funti). Njegova retrospektivna izložba otvorena je 4. travnja 2013. u londonskoj galeriji *Tate Modern*. Izloženo je sedamdeset djela: morski pas u formalinu, lubanja izrađena od platine i ukrašena s 8601 dijamantom, instalacija koja se sastoji od napola istrunule kravlje glave i larvi koje se njome hrane i iz kojih se liježu muhe... Bizarno da bizarnije ne može biti.

Nekadašnji neuspješni panker, kome je smetalo što su svi na Akademiji crtali bolje od njega, shvatio je da njegova budućnost leži u konceptualnoj umjetnosti: „Važna je ideja, a ne ruka umjetnika, jer je u umjetnosti najvažnije prenijeti poruku. Nismo se stidjeli ukrasti tuđe ideje“. Radovi ovog kontroverznog umjetnika šokirali su javnost, a on je zgrnuo bogatstvo. Za investicije i grananje poslova brinuo se menadžer, pomoćnici su izrađivali instalacije.

U svom djelu „Priroda umjetnosti“ estetičar Predrag Finci pokušava dokazati da onaj čuveni stav – *de gustibus not est disputandum* – tvrdnja prema kojoj se o ukusima ne raspravlja, uopće nije točna. O istinskom umjetničkom djelu diskusija je ne samo moguća, nego poželjna i plodotvorna. Nitko nije odmah slušao Beethovena. Umjetničko djelo se usvaja, ono nije nešto što se odmah, u potpunosti razumije.

Kakva je današnja umjetnost? Postmodernizam? Što se događa poslije hepeninga? – pita se Finci. Načelno bi se moglo tvrditi da je svako umjetničko djelo i tvorevina (proizvod) i gest i čin (djelo-svijet). Ipak bi se među njima mogla načiniti neka diferenciranja. Naručena umjetnička djela,

studijski filmovi, knjige *ghost-writer*a i mnoga djela primijenjene umjetnosti spadaju u umjetničke proizvode.

Dadaističko automatsko pisanje, Cageova kompozicija "4'33" ili "Moj krevet" Tracey Emin (instalacija – neraspremljen krevet) bili bi artističke geste. Artističkim gestama bismo mogli nazvati radove Gurskog, Marine Abramović, Hirsta. Djela-svijet, poput Coleridgeove „Pjesme o starom mornaru“, Beethovenove „Eroice“ ili Munchovog „Krika“ spadaju u umjetnička djela. Proizvod se radi, gesta načini, djelo stvori. Proizvod je stvar zanatske vještine, gesta duhovitosti, djelo – stvaralaštva.

Suvremena umjetnost je intelektualna ili vizualna provokacija, ispitivanje percepcije ili dimenzija čulnosti, ali je tek kao djelo-svijet kompleksno, slojevito umjetničko djelo i u punom smislu artistički svijet po sebi. Veliko umjetničko djelo uvijek nanovo može biti interpretirano, ono je slojevito, višedimenzionalno, nužno je da bude uvijek iznova interpretirano.

Kada nam je u fokusu medij knjige, a u kontekstu diskursa o odnosu umjetnosti i njenog financijskog ekvivalenta, nameće nam se priča o aktualnom sudskom procesu u vezi s naslijeđem Franza Kafke. Poznato je da Maks Brod nije uništio njegovu ostavštinu, već usprkos Kafkinom testamentu objavljuje gotovo sva njegova djela. Pred nacistima je Brod 1939. godine pobjegao u Palestinu spašavajući i Kafkina djela. U Tel Avivu upoznaje Ester Hoffe koja mu nakon smrti supruge postaje životna suputnica i tajnica. Uoči početka Sueske krize 1956. godine Brod je ostavštinu prebacio u trezor jedne banke u Zürichu. Nakon njegove smrti 1968. Ester Hoffe nasljeđuje cjelokupnu Kafkinu ostavštinu koja se sastoji od otprilike 20 tisuća stranica rukopisa, spisa i pisama, a pripao joj je i arhiv Maxa Broda.

Ester Hoffe uskoro iz financijskih razloga počinje prodavati Kafkine rukopise. Tako je već 1974. godine za 90.000 njemačkih maraka prodala 22 pisma i 10 razglednica Franza Kafke. Vještim trgovanjem arhiv u Marbachu dobiva rukopis „Procesa“ za 3,5 milijuna njemačkih maraka. Ester Hoffe na koncu umire 2007. godine, a njene dvije kćeri Eva i Rut nasljeđuju Kafkinu ostavštinu. Nacionalna biblioteka u Izraelu traži povrat Kafkinih rukopisa iz Švicarske u Izrael te od arhiva u Marbachu traži rukopis „Procesa“, jer je to, kako navodi sud u Tel Avivu, „izraelsko kulturno dobro“. Nadalje, Izraelska nacionalna biblioteka ne želi da rukopisi završe u Njemačkoj, odnosno „u zemlji počinitelja“, time aludirajući na holokaust. Činjenica da je rukopis „Procesa“ u Njemačkoj jest po njihovom mišljenju „povijesna nepravda“.

Paradoksalno je da se na diplomatskom nivou oko Kafkinih rukopisa spore upravo države koje u Kafkino vreme nisu niti postojale. Ovaj spor otvorio je i nametnuo sljedeće pitanje: „Kome zapravo pripada Franz Kafka?“ Kafka je rođen 1883. godine u Pragu, u tadašnjoj Austro-Ugarskoj monarhiji, a umro je 1924. godine nedaleko od Beča, u današnjoj Austriji. Isprva je bio građanin Austro-Ugarske, da bi umro kao građanin Čehoslovačke. Živio je u Pragu kao pripadnik židovske manjine. Izrael sudskim procesima Kafku želi prisilno „izraelizirati“, iako je samostalna država Izrael nastala 20 i više godina nakon Kafkine smrti. Iz navedenih podataka vidljivo je da je teško odrediti Kafkin

politički i geografski identitet. Ali Kafka preko svojih djela zapravo pripada čitavom svijetu, bez obzira na nečuvenu jagmu za finansijskom dobiti pojedinih ljudi, država i institucija.

Sva ta zbrka oko Kafkinih knjiga zapravo je paradigmatična za našu priču o postojanju umjetničkih djela u današnjem superpotrošačkom društvu. U komercijaliziranom svijetu umjetnosti ona je izjednačena s robom. Da parafraziramo naziv dokumentarnog filma o Marini Abramović – *novac je prisutan*.

Literatura:

Bal, Fransis: Moć medija – mandarin i trgovac, Clio, Beograd, 1997.

Džalto, Davor: Savremenost savremene umetnosti, Plus ultra, Beograd, 2011., str. 35-38.

Finci, Predrag: Priroda umjetnosti, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006.

Finci, Predrag: Umetničko delo se usvaja, Zenit, Beograd, br. 11, 2010., str. 96-101.

Hendler Miler, Elen: Umetnost i psiha, Clio, Beograd, 2011.

Michaud, Yves: L'Art à l'état gazeux: essai sur le triomphe de l'esthétique, Paris, Stock, 2003.

Mišić, Milan: Najskuplja fotografija sveta, Politika, 19. novembar 2011., str. 10.

Simić, Igor: Performans, Politika, 16. maj 2012., str. 25.

Vuksanović, Divna: Banalizovanje života kao duh vremena, Politika, 15. april 2013.

Vuksanović, Divna: Sokrat bi umro od tuge, www.politika.rs/rubrike/intervjui-kultura/t41809.lt.html

Žunić, Dragan: Da li nam je još uvek potreban pojam umetnosti?, Naše stvaranje, Leskovac, 1/2, 2009., str. 9-13.

Art, media and capital

Abstract

Nowadays art represent a large and complex market of artistic works, ideas and art media. The paper tries to answer why art is still powerful and essential to the modern world. Artistic impulses of some today's artists who use various media, techniques and possibilities of modern technology to substantiate their ideas, as in the past testify to the deep spiritual stronghold.

Key words: art, media, market, capital.